

DIVERZIONIM MEHANIZMIMA POSTUPANJA PREMA MALOLETNICIMA U ŠKOTSKOJ – MOGUĆNOSTI ZA PRIMENU ODREĐENIH ISKUSTAVA U SRBIJI

Sažetak

Diverziono postupanje prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, odnosno izbegavanje ili skretanje krivičnog postupka, predstavlja jedan od ključnih standarda za koje plediraju relevantni međunarodni dokumenti. Među onima koji imaju višedecenijsko iskustvo u reagovanju na maloletnički kriminalitet mimo standardnog krivičnog postupka ističe se Škotska, čiji se pravni sistem odlikuje veoma specifičnim rešenjima u ovoj oblasti, bitno drugačijim od onih postojećih u ostatku Ujedinjenog Kraljevstva. S obzirom na to da i srpski pozitivni propisi insistiraju na primeni diverzionih mehanizama, kako kroz primenu načela oportuniteta, tako i kroz primenu vaspitnih naloga, postavlja se pitanje da li su određena iskustva Škotske primenljiva u Srbiji, te da li su ova dva sistema uporediva. Stoga su izlaganja u radu posvećena upoznavanju sa osnovama škotskog sistema poznatog kao Children's Hearings, a kako bi se izdvojile njegove dobre i slabe strane. Primenjeni su normativni, istorijski i komparativni metod. Cilj rada jeste da se izdvoje određene preporuke koje bi mogle biti relevantne za buduće postupanje prema maloletnim prestupnicima.

Ključne reči: *diverzione mere, maloletni učinioci krivičnih dela, Škotska.*

1. Uvodna razmatranja

Opšte je poznato da su sistemi reagovanja na maloletničko prestupništvo svuda u svetu bitno uslovljeni težnjom da se ostvari što sadržajnije implementacija međunarodnih standarda, kojima se u ovoj oblasti pridaje izuzetan značaj. S tim u vezi, nema međunarodnog dokumenta kako univerzalnog, tako i evropskog karaktera koji ne insistira na izbegavanju krivičnog i prekršajnog postupka prema maloletnim licima kad god je to moguće, a u cilju otklanjanja stigmatizacije i drugih negativnih efekata rigidnog postupanja.

* Doktor pravnih nauka, docent, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija, e-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs

** Doktor defektoloških nauka, vanredni profesor, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija, e-mail: vp.danica@gmail.com

Izbegavanje formalne reakcije prema deci i adolescentima preporučuju i savremena naučna istraživanja koja utvrđuju da je primena puke represije jednostavno nedelotvorna (Howell, 2003, p. 23). Naime, naučnici koji se bave proučavanjem dečjeg psihofizičkog razvoja tvrde da su nepoštovanje pravila i svojevrsno buntovništvo, u određenoj meri, normalni pratioci najranijih životnih godina nemalog broja ljudi. Otuda deo istraživača smatra da se među maloletnim prestupnicima izdvaja malobrojna kategorija prestupnika koji od ranog detinjstva krše propise i koji će se kroz čitav život sukobljavati sa zakonom, i daleko brojnija kategorija maloletnika koji nakon adolescencije žive i rade u skladu sa zakonom. Tako Moffitt konstatuje da se prva od pomenutih kategorija prestupnika odlikuje neuropsihološkim osobenostima i odrastanjem u neadekvatnim uslovima, dok kod druge kategorije nisu zastupljene distinktivne neuropsihološke osobine, već želja da se prikažu kao odrasli i neustrašivi, pa makar i putem nepoštovanja pravila (Moffitt, 1993, p. 674). Neumerena reakcija na prestupništvo koje bi maloletnici svakako „prerasli“ logično može naneti više štete nego koristi. No, sve su brojniji i istraživači koji smatraju da između maloletnika čije se prestupništvo ograničava na detinjstvo i adolescenciju i onih koji će se i kasnije sukobljavati sa zakonom zapravo ne postoje distinktivne razlike neuropsihološke i genetske prirode, te da utoliko veći značaj treba pridati porodičnim, ekonomskim i socijalnim prilikama u kojima deca i mladi generalno stasavaju (Fairchild *et al.*, 2013, pp. 924-930). Konačno, i etička merila nalažu da najmlađima prvo treba pružiti adekvatne uslove za odrastanje, kao i odgovarajuće uzore i modele ponašanja, pa tek onda insistirati i na odgovornosti ove kategorije lica.

Tako dolazimo do savremenog trenutka u kome, i pored toga što je maloletnik prekršio određenu imperativnu normu, poenta reagovanja na manifestovano ponašanje nije samo u iskazivanju prekora i sprečavanju budućeg sukobljavanja sa zakonom, već i te kako i u zadovoljavanju maloletnikovih široko shvaćenih potreba, uz što više tolerancije i iznad svega humanosti (Igrački & Ilijić, 2016, p. 186). S obzirom na takvo pozicioniranje prioriteta, uočava se da ima situacija u kojima nije nužno pokretanje krivičnog postupka, odnosno u kojima je celishodna obustava postupka. U tim slučajevima na scenu stupaju diverziona mere reagovanja.

Termin „diverziono reagovanje“ potiče od engleske reči *diversion* što znači skretanje ili preusmeravanje. Ne postoji opšteprihvaćena definicija diverzionog postupanja prema maloletnim prestupnicima. Tako u literaturi pronalazimo stavove da je diverziono postupanje smešteno na pola puta između potpunog izostanka formalne reakcije i vođenja kompletnog krivičnog/prekršajnog postupka (Rutheford & McDermott, 1976, p. 26). Ukoliko diverzija dovede do potpunog izmeštanja postupanja prema maloletniku iz okvira pravosudnog sistema, onda je reč o pravom diverzionom postupanju, a ukoliko ipak dođe do kontakta sa sudom, onda je u pitanju modifikovanje formalnog postupanja kroz njegovo uprošćavanje i skraćivanje (Rutheford & McDermott, 1976, p. 26). Drugi autori su mišljenja da se diverziono postupanje deli na ono koje podrazumeva potpuno odsustvo bilo kakve intervencije povodom delinkventnog ponašanja i na diverziono postupanje gde policija ili drugi nadležni organ upućuje maloletnika na participiranje u odgovarajućem programu (Elrod & Ryder, 2011, p. 178).

U domaćoj literaturi pronalazimo mišljenja autora koji diverziono postupanje kategorišu kao jednostavnu diverziju, koja nije ništa drugo do mogućnost primene načela oportuniteta krivičnog gonjenja u slučaju postojanja odgovarajućeg stepena sumnje da je izvršeno lakše krivično delo, i kao diverziju sa intervencijom, koja obuhvata različite mere prilagođene konkretnom učiniocu krivičnog dela, kao što su nadzor nad maloletnikom, društveno korisni rad, obeštećenje oštećenog od strane maloletnika, savetodavni rad i slično (Stevanović, 2006, pp. 62-63). Ističe se i da diverziono postupanje zapravo predstavlja otelotvorenje modela minimalne intervencije koji podrazumeva minimalno oficijelno intervenisanje prema maloletnom učiniocu krivičnog dela i pribegavanje krivičnom postupku kao *ultima ratio* soluciji, a kako bi se u najvećoj mogućoj meri izbegli stigmatizacija maloletnika i kontraproduktivni efekti po njegovu rehabilitaciju kao učestali pratioci vođenja krivičnog postupka (Škulić, 2011, p. 106).

Kako god da definišemo diverziono postupanje prema maloletnicima, nesporno je da postoji snažna podrška za što intenzivniju primenu ovog vida reagovanja, tako da se čak može reći da je popularisanje diverzionog pristupa ključna odlika savremenog maloletničkog krivičnog prava na globalnom nivou (Kovačević, 2015, p. 110). Tako najznačajniji dokument o pravima deteta, Konvencija UN o pravima deteta (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990) u čl. 40, st. 3 predviđa da će države posebno nastojati da podstiču donošenje mera za postupanje sa decom za koju se tvrdi, koja su optužena ili za koju je utvrđeno da su prekršila zakon, bez pribegavanja sudskom postupku, s tim da u potpunosti budu poštovana njihova prava i da se obezbedi njihova zaštita. Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila, usvojena rezolucijom Generalne skupštine UN, br. 45/110, od 14. decembra 1990. godine) predviđaju da treba osmisлити modalitete za rešavanje problema prestupnika na nivou lokalne zajednice u meri u kojoj je to moguće bez korišćenja zvaničnog sudskog postupka ili suđenja, a uz korišćenje pravne zaštite i u skladu sa zakonom (pravilo br. 2.5). Dalje, među brojnim dokumentima Saveta Evrope o problematici maloletničkog pravosuđa posebno se ističu Smernice o pravosuđu po meri deteta, (The Council of Europe Guidelines on Child-friendly Justice, usvojene od strane Komiteta ministara 17. novembra 2010. godine) koje takođe u smernici br. 24 preporučuju državama da kad god je to moguće i u interesu deteta pribegavaju alternativama sudskom postupku kao što su medijacija, diverzija i slično.

Međutim, i pored snažne podrške diverzionom postupanju, ne treba gubiti iz vida da ovaj model postupanja, zbog neformalnog karaktera i vrlo raznovrsnih mera, nosi i određene rizike po pravnu sigurnost. Stoga je od ključnog značaja da nadležni diskreciona ovlašćenja koriste isključivo u najboljem interesu maloletnih lica, uz vođenje odgovarajućih evidencija i poštovanje procedura. Tako i upravo pomenute Smernice o pravosuđu po meri deteta naglašavaju da dete treba da bude adekvatno informisano o prirodi i mogućim posledicama vansudskog postupanja povodom kršenja pravila od strane deteta, te da mu treba obezbediti i pravnu pomoć kako bi sagledalo sve aspekte postojeće situacije (smernica br. 25). I Evropski sud za ljudska prava u svojim odlukama ističe da se posebno mora voditi računa o zakonitosti postupanja prema maloletnim licima (Kovačević & Turanjanin, 2014, pp. 311-323).

2. Reagovanje na maloletničku delinkvenciju u Škotskoj

Najpre treba naglasiti da kada govorimo o reagovanju na maloletničku delinkvenciju u Škotskoj, termin „maloletnička delinkvencija“ koristimo u najširem mogućem smislu. Naime, uže definisanje maloletničke delinkvencije podrazumevalo bi samo preduzimanje nacionalnim zakonom kažnjivih ponašanja od strane maloletnih lica, ili čak samo vršenje krivičnih dela, ukoliko bi bila reč o najužoj formalnopravnoj definiciji (Nikolić-Ristanović, 2014, p. 8), dok šira definicija u maloletničku delinkvenciju ubraja i druge oblike neprilagođenog, devijantnog, antisocijalnog, pa i čak nemoralnog i asocijalnog ponašanja (Kovačević, 2018, p. 13).

Takođe, radi razumevanja prilika u ovom delu Ujedinjenog Kraljevstva, treba imati u vidu i specifično državno uređenje te zemlje, u kojoj Škotska ima položaj pokrajine koja se ne odlikuje autonomnošću, ali ima široka sopstvena ovlašćenja, pa je zahvaljujući tome i sistem maloletničkog pravosuđa drugačiji od onog u preostalom delu države. Bitno je spomenuti i to da je nakon pobeđe laburista na parlamentarnim izborima 1997. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu došlo do intenziviranja procesa devolucije, što podrazumeva prenošenje određenih ovlašćenja centralne državne vlasti na istorijske neengleske pokrajine, to jest Škotsku, Vels i Severnu Irsku, čime se priznaje njihov specifičan istorijski i nacionalni identitet (Marković, 2014, p. 6).

U Škotskoj postoji veoma osoben sistem reagovanja na maloletničku delinkvenciju koji maloletna lica u sukobu sa zakonom posmatra pre svega kao decu koja imaju određene nezadovoljene potrebe. Stoga poenta reakcije i nije u tome da se utvrdi za koji nedozvoljeni akt je maloletnik odgovoran i koja sankcija mu sleduje srazmerno delu i ispoljenoj odgovornosti. Zapravo, vrlo su raznovrsne životne situacije koje mogu dovesti do toga da se maloletno lice nađe pred organima koji su istovremeno nadležni kako za reagovanje na delinkvenciju, tako i za socijalnu zaštitu. Ne bi bilo pogrešno reći da reakciju nadležnih može da izazove zapravo devijantno ponašanje maloletnih lica. Iz tih razloga u Škotskoj postoji sistem svojevrstog dvostrukog koloseka putem koga se na delinkventno ponašanje lica mlađih od 16, pa čak i 18 godina, reaguje posredstvom specifičnih organa koji se bave zaštitom dece, dok stariji maloletnici i maloletnici koji se sumnjiče samo za najteža krivična dela bivaju procesuirani pred sudovima (Scottish Government, 2013, pp. 13, 17).

Treba napomenuti i da u Škotskoj dolazi u obzir reagovanje na delinkventno ponašanje veoma mladih lica, to jest da uzrast počev od koga deca snose krivičnu odgovornost iznosi svega 12 godina, što je znatno više od 8 godina koliko je taj uzrast iznosio pre usvajanja Age of Criminal Responsibility (Scotland) Act 2019. Ipak, uzrast dovoljan za uspostavljanje krivične odgovornosti ne možemo posmatrati van ukupnog konteksta reagovanja na maloletničku delinkvenciju u Škotskoj, s obzirom na to da je sistem već decenijama okrenut pre svega zaštiti dece. Osim toga, i pre izmena zakona iz 2019. godine prema deci mlađoj od 12 godina svakako nije mogao biti sproveden sudski postupak, već je postupak mogao da vodi samo Children's Hearings koji se ne može poistovetiti sa krivičnim sudom.

Nadaleko je poznato da je na postojeće ustrojstvo škotskog sistema reagovanja na maloletničku delinkvenciju dominantno uticao Kilbrandonov izveštaj iz 1964. godine (*Kilbrandon Report*). Naime, početkom šezdesetih godina prošlog veka formirana je komisija pod rukovodstvom pravnik i sudije Lorda Kilbrandona koja je, između ostalog, trebalo da preispita svrsishodnost i efekte do tada zastupljenog i često kritikovanog sistema maloletničkog pravosuđa. Pre reforme sistem je funkcionisao tako što su se sudovi opšte nadležnosti bavili samo najtežim krivičnim delima kao što su ubistvo, silovanje i razbojništvo, kako u slučaju punoletnih, tako i u slučaju maloletnika, dok su ostale maloletničke predmete rešavali maloletnički sudovi u okviru razuđenog i neuniformnog sistema tih sudova širom zemlje (Fox, 1974, pp. 60-65), pri čemu su posebni maloletnički sudovi u Škotskoj uvedeni još 1908. godine putem *The Children Act-a* (Scottish Government, 2013, p. 8).

Stupanjem na snagu novih propisa iz oblasti socijalne zaštite 1968. godine prihvaćeno je stanovište da reagovanje putem sudskog postupka nije adekvatno rešenje i da tu soluciju treba maksimalno izbegavati. Ideja vodilja reformisanog sistema jeste da je nedozvoljeno ponašanje pre svega produkt ukupnih nepovoljnih socijalnih i ekonomskih okolnosti u kojima se dete razvija, a ne posledica lične nemogućnosti pojedinca da se prilagodi društvenim pravilima (Fox, 1974, p. 65). Zato se sistem ne fokusira samo na individualni rad sa pojedincem, već organi reagovanja sačinjeni prevashodno od neprofesionalaca iz lokalne sredine saraduju sa roditeljima i sa detetom, po principima na kojima se zasniva pružanje socijalne zaštite. Ipak, reformisani sistem takođe polazi i od premise da se ne sme zanemariti da je osnov za reagovanje i dalje odgovarajući stepen sumnje da je maloletno lice izvršilo krivično delo ili kakav drugi delikt, što znači da sistem nema prava da reaguje iz čisto preventivnih razloga. Interes deteta je uvek na prvom mestu, pa je nekada bolje izbeći bilo kakvu reakciju nego pribeći neprimerenoj. Od ključnog značaja je i participiranje dece, što podrazumeva informisanje deteta i uvažavanje njegovog mišljenja (Scottish Government, 2013, p. 17).

Svi osnovi usled kojih dete može biti upućeno na *Children's Hearings* pobrojani su odgovarajućim odredbama Zakona o deci (*Children (Scotland) Act, 1995* i *Children and Young People (Scotland) Act 2014* i *Children's Hearings (Scotland) Act 2011*). Konkretno, čl. 67 *Children's Hearings Act-a* predviđa da su neki od razloga zbog kojih se dete upućuje na *Children's Hearings*: neadekvatno roditeljsko staranje o detetu; viktimizacija deteta i izloženost kriminalnom ponašanju; izloženost deteta licima koja ne predstavljaju dobar uzor; sukob sa zakonom; konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci; negativan uticaj deteta na zdravlje, bezbednost i razvoj druge osobe ili deteta; odsustvo roditeljske/starateljske kontrole; neopravdano izostajanje iz škole i stupanje u dečji brak ili prinudni brak. U praksi je uočeno to da se razlozi za upućivanje na *Children's Hearings* mnogo češće tiču potrebe da se maloletnik zaštiti, nego delinkventnog ponašanja (Scottish Executive, 2005).

Osnova sistema jesu posebna tela/paneli pod nazivom *Children's Hearings*, a na „ulaznim vratima“ u sistem nalazi se izvestilac (*Reporter*), državni službenik koji dete upućuje na panel i referiše panelu o saznanjima do kojih je došao. Obično će izvestiocu koji inicijalno razmatra slučaj podatke o detetu dostaviti policija, služba socijalne zaštite

ili druga institucija, ali to mogu učiniti i maloletnikovi roditelji ili bilo koje treće lice. Reporter ne mora da bude osoba određenog obrazovnog profila, ali se podrazumeva da je adekvatno upućen u pozitivne propise koji uređuju oblast socijalne zaštite i pravosuđa. Takođe, izvestilac daje članovima panela sva potrebna proceduralna objašnjenja, a isto tako je dužan da vodi evidenciju i da kontaktira sa sudom. Treba naglasiti da pri odlučivanju o meri koja će se primeniti prema maloletniku izvestilac nema pravo glasa, niti sme da utiče na odluku članova Children's Hearings-a.

Izvestilac pri početnom razmatranju konkretnog slučaja može odlučiti da zapravo nije potrebna bilo kakva intervencija. Dalje, može zaključiti da bi određena podrška mogla biti od koristi, te uputiti dete i roditelje da se, ukoliko to žele, obrate nadležnim službama. Procedura se može okončati i bez izlaska pred panel tako što će policijski organi izdati maloletniku odgovarajuće upozorenje. Ukoliko izvestilac pak smatra da je detetu potreban obavezan nadzor uz podršku, onda će dete uputiti na Children's Hearings (Scottish Executive, 2005, p. 6).

Rad Children's Hearings-a se odlikuje neformalnim pristupom kako bi se u što prijatnijoj atmosferi i uz aktivno učešće deteta utvrdile okolnosti slučaja. Sesiji prisustvuju izvestilac, tri člana panela, socijalni radnik i po potrebi druga stručna lica poput nastavnika, zdravstvenih radnika i psihologa. Izvestilac pre sastanka prikuplja sve potrebne podatke, a detetovi roditelji i dete starije od 12 godina imaju pravo da se upoznaju sa celokupnim materijalom. Sam rad Children's Hearings-a uslovljen je saglasnošću roditelja i deteta, odnosno potrebno je da su dete i roditelji/staraoci mišljenja da postoji opravdan razlog da se raspravlja pred panelom. Ukoliko takva saglasnost ne postoji, tada se slučaj upućuje mesno nadležnom sudu koji potom odlučuje da li ima opravdanih razloga da panel zaseda u konkretnom slučaju.

Članovi panela, dete, staraoci i drugi učesnici postupka sede oko velikog ovalnog stola i neformalno razgovaraju. Važno je da zasedanje ne postane naporno, tako da sesija traje između 45 i 60 minuta. Children's Hearings potom donosi i obrazlaže odluku na način što prijemčiviji detetu.

Član panela može biti svako lice starije od 18 godina, a poželjno je da članovi budu pripadnici lokalne zajednice detetovog prebivališta. U sastavu panela treba da budu zastupljena lica različitog pola, kao i mlađi i iskusniji članovi. Iako su članovi Children's Hearings-a laici i volonteri, to ne znači da oni mogu bez ikakvih priprema pristupati svojim zadacima. Naprotiv, postoji precizno osmišljen program obuke, a jednom stečena znanja se moraju i obogaćivati. Pre stupanja na dužnost obavezna je sedmodnevna obuka, a tokom naredne tri godine volonter obavezno pohađa nastavu o temama kao što su komunikacija sa decom, rešavanja konflikata i pozitivni zakonski okvir u oblasti zaštite dece (Scottish Parliamentary Corporate Body, 2017, pp. 15, 16). Vodi se računa da članovi panela budu lica koja iskazuju afinitet prema radu sa decom i mladima.

Svi članovi lokalnih Children's Hearings-a pripadaju i centralnom Dečjem panelu (Children's Panel) čije članove imenuju odgovarajuća škotska mnistarstva. Iz Children's Panel-a volonteri se raspoređuju, shodno ispoljenoj potrebi, po odgovarajućim lokalnim jedinicima. U svakom trenutku pripravno je oko 2.500 volontera spremnih da proprate

oko 35.000 sesija, koliko se u proseku odvija na godišnjem nivou (Scottish Parliamentary Corporate Body, 2017, p. 15).

Odluke Children's Hearings-a mogu biti: da ne postoji potreba za bilo kakvom merom, da će se primeniti mera obaveznog nadzora i da se donošenje odluke odlaže za izvesno vreme dok se ne prikupe dodatni podaci. No, predmet može biti preusmeren i na sud ukoliko dete zbog svojih ličnih svojstava ili uzrasta ne može da participira u postupku ili pak postoje nejasnoće i neslaganja po pitanju samog osnova zbog koga je predmet pred panelom.

U najvećem broju slučajeva biće izrečena mera obaveznog nadzora, s tim što dete, odnosno roditelji mogu zatražiti sudsko preispitivanje odluke. Trajanje nadzora nije unapred određeno, ali je nakon proteka godine dana od početka primenjivanja obavezna revizija. Rezultat revizije može biti produženje trajanja nadzora, njegovo ukidanje ili modifikovanje nadzora. Neretko se dešava da se mera produžava više puta, tako da ona potraje i do pet godina, što nadležni vide kao svojevrsnu anomaliju, te žele da suzbiju takvu praksu dugotrajnog aktivnog kontrolisanja dece (Scottish Parliamentary Corporate Body, 2017, p. 6). Mera nadzora može podrazumevati i rad na kontroli besa, programe za jačanje samopouzdanja, rad na otkrivanju konkretnih razloga koji vode prestupničkom ponašanju i slično. Nadzor može biti praćen i određivanjem obaveznog mesta boravka u narednom periodu (iako se nastoji da se maloletnik ne izmešta iz dotadašnje sredine), zabrana kontakta sa određenim licima, a sve u skladu sa čl. 83 Children's Hearings Act 2011.

Dete i njegovi zastupnici mogu tražiti revidiranje odluke o meri najranije pošto isteknu tri meseca od početka primene. Predstavnici lokalnih organa koji su zaduženi za samu implementaciju mogu pak tražiti preispitivanje mere u svakom momentu. Razlozi za preispitivanje celishodnosti mere mogu biti kako dobri rezultati implementacije mere, tako i problemi u njenoj primeni.

Posebno treba naglasiti da je panel ovlašćen da izriče određene mere hitnog karaktera. Na primer, ukoliko se dete ne odaziva na pozive Children's Hearings-a, izriču se mere za obezbeđivanje prisustva. Ukoliko se utvrdi da dete živi u nebezbednim uslovima, može biti izrečena mera privremenog smeštaja na bezbedno mesto (*place of safety*) u trajanju do 22 dana, s tim što se mera može produžiti za još 22 dana. Zadržavanje maloletnika na određenom mestu svakako ne može trajati duže od 66 dana, tako da bi izvestilac u cilju daljeg zadržavanja morao izdejsstvovati sudsku odluku (Schottish Executive, 2005, p. 8). S navedenim u vezi, sve izraženije su zamerke na to što dete faktički može biti lišeno slobode u postupku u kome mu nije zagarantovana stručna pravna pomoć i koji nije strogo formalan, što predstavlja svojevrsno diskriminisanje dece u odnosu na odrasle (Scottish Parliamentary Corporate Body, 2017, p. 22).

Jasno je da je opisani sistem baziran na želji da se deci i mladima omoguće najbolji uslovi za rast i razvoj, sa idejom da će takav pristup rezultirati i opadanjem stope maloletničke delinkvencije. Da li su u praksi ostvareni ovako koncipirani ciljevi? Prvo treba naglasiti da je tumačenje podataka o maloletničkoj delinkvenciji u Škotskoj veoma zahtevan zadatak, budući da se praktično ne pravi distinkcija između delinkventnog i devijantnog ponašanja. Ipak, ohrabrujuće zvuči to što je prema policijskim statistikama maloletnička delinkvencija u konstantnom padu počev od 2008/2009. godine, tako da je

u periodu između 2009. i 2014. godine zabeležen pad broja delikata izvršenih od strane lica mlađih od 18 godina za čak 45% (Lightowler, Orr & Vaswani, 2014, p. 3). Takođe je tokom poslednjih godina zabeležen konstantan pad upućivanja dece na Children's Hearings, što se odnosi na sve osnove upućivanja, pri čemu je zabeležen drastičan pad upućivanja dece po osnovu sukoba sa zakonom, tako da je stopa upućivanja po ovom osnovu tokom 2012/2013. godine opala za čitavih 78% u odnosu na 2007/2008. godinu. Čini se da uspešnost sistema reagovanja dodatno potvrđuje i to što deca uzrasta od sedam do 18 godina čine pre svega lakša krivična dela i prekršaje, odnosno statusne delikte, dok shodno policijskim podacima iz 2013. godine teška krivična dela poput ubistva i razbojništva čine svega 1% delikata izvršenih od ovih lica (Lightowler, Orr & Vaswani, 2014, p. 5).

Da li je sistem reagovanja na maloletničku delinkvenciju zaista tako delotvoran i da li je primena diverzionog načina postupanja kroz Children's Hearings zapravo zaslužna za to što se iz godine u godinu smanjuje broj dece u sukobu sa zakonom? U literaturi ne pronalazimo jasan odgovor na ovo pitanje.

Nailazimo na stavove da se sistem reagovanja na maloletničku delinkvenciju u Škotskoj, i pored devolucije na nivou Ujedinjenog Kraljevstva, zapravo približava punitivnom sistemu kakav je zastupljen u Engleskoj i Velsu (McAra & McVie, 2010, p. 184). Opšte je poznato da sistemi zasnovani na punitivizmu uspešnost reakcije mere ispitivanjem zadovoljstva građana primenjenim merama i merenjem nivoa umanjenja perzistentnog prestupništva, ostavljajući neretko po strani pitanje kakav je uticaj mera imala na samog prestupnika i njegov budući životni put. S tim u vezi brojni autori smatraju da se savremeni škotski sistem reagovanja na maloletničku delinkvenciju baš i ne može pohvaliti sjajnim karakteristikama, te da brojke ne govore o realnom stanju stvari.

S druge strane, može se reći da sve manji broj maloletnika koji su procesuirani zbog kršenja zakona ipak govori u prilog uspešnosti škotskog sistema, makar kao otelotvorenje ideje o izbegavanju preuranjene reakcije i njenih negativnih efekata. Tako su često citirani autori poznate longitudinalne Edinburške studije o mladima i kriminalitetu i njihovi zaključci o kontraproduktivnom dejstvu insistiranja na ranoj identifikaciji dece pod povećanim rizikom od budućeg delinkventnog ponašanja (McAra & McVie, 2010, p. 180). Otuda bi proizlazilo da je škotski sistem umerene reakcije valjano utemeljen i da ga treba držati podalje od punitivističkog i neokorekcionalističkog pristupa kakvi su zastupljeni u Engleskoj i Velsu, umesto forsiranja makar kakve reakcije čisto zato da bi se zadovoljila forma i javno mnjenje.

No, ima i onih koji ukazuju na to da pri tumačenju statističkih podataka valja imati na umu i širi kontekst i aktuelni trenutak. Pre no što se zasluge za opadanje stope maloletničke delinkvencije pripišu Children's Hearings-u, eminentni autori ističu da treba prepoznati i nove načine putem kojih se mladi zabavljaju i pre svega mobilne telefone i društvene mreže, koji bitno utiču na strukturiranje slobodnog vremena. Dalje, treba imati u vidu i činjenicu da su tehnička sredstva poput telefona i računara danas daleko dostupnija, što i te kako ima veze sa oblicima ispoljavanja imovinskog kriminaliteta koji je inače tradicionalno najzastupljeniji među maloletnicima. Pokrivenost javnih površina video-nadzorom i druge mere tehničke zaštite takođe igraju značajnu ulogu (Lightowler,

Orr & Vaswani, 2014, p. 13). Na kraju krajeva, ne treba zanemariti ni činjenicu da se i prostor za vršenje delikata preseljava onlajn, tako da postojeće statističke evidencije još uvek ne barataju kategorijama koje bi adekvatno izrazile nove forme kriminaliteta (Lightowler, Orr & Vaswani, 2014, p. 14).

Glavna zamerka škotskom sistemu odnosi se na to što se maloletnici stariji od 16 godina i dalje prevashodno upućuju na standardni krivični postupak, iako shodno Konvenciji UN o pravima deteta lica mlađa od 18 godina treba da uživaju status deteta. Iako postoji mogućnost da se licima starim 16 i 17 godina bavi i Children's Hearings, to se u praksi retko dešava (IPS, 2018, p. 16).

Bilo kako bilo, nesporno je da se u Škotskoj akcenat stavlja na zadovoljavanje specifičnih potreba maloletnika i da se u identifikovanju tih potreba ne koriste mehanizmi rigidnog pravosudnog sistema. O problemima i potrebama se neformalno razgovora, pa se rešenja traže na lokalnom nivou, uz korišćenje lokalnih resursa. Nema sumnje da se ovakav pristup može okarakterisati kao usklađen sa savremenim naučnim tendencijama za koje plediraju aktuelni međunarodni dokumenti iz oblasti maloletničkog pravosuđa.

3. Diverzione mere u Srbiji

U Srbiji Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa da se diverziono postupanje može ostvariti kroz dva modaliteta: primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja i primenom vaspitnih naloga. Primena načela oportuniteta krivičnog gonjenja (nepokretanje postupka) praktično bi podrazumevala prostu diverziju, bez bilo kakvih dodatnih mera pomoći i podrške, dok primena vaspitnih naloga obuhvata preuzimanje određenih obaveza od strane maloletnog učinioca krivičnog dela, uz pružanje odgovarajuće pomoći od strane nadležnih.

Ukoliko posmatramo statističke podatke o maloletničkom kriminalitetu u poslednjih nekoliko godina, tačnije počev od 2013. pa zaključno s 2018. godinom, zaključujemo da je ukupan broj krivičnih prijava protiv maloletnih lica uglavnom u padu. Tako su po podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije u 2013. godini podnete ukupno 3844 prijave, u 2014. godini 3110, u 2015. godini 3355 prijave, u 2016. godini 3643 prijave, u 2017. godini 3465 prijave, dok je u 2018. godini broj prijava smanjen na svega 2744, što istovremeno predstavlja najmanji broj krivičnih prijava u jednoj kalendarskoj godini zabeležen tokom čitave prethodne decenije (RSZ, 2019).

Ukoliko na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku izračunamo procentualno učešće odbačenih krivičnih prijava u ukupnom broju krivičnih prijava u periodu od 2013. do 2018. godine, uočićemo da se učešće odbačenih prijava uglavnom povećava. Navedeno implicira i intenzivniju primenu načela oportuniteta, to jest diverzije. Tako je u 2013. godini učešće odbačenih prijava u ukupnom broju podnetih prijava iznosilo svega 32,5%, u 2014. godini 44%, u 2016. godini 47, 2% , u 2017. godini 54% i u 2018. godini 51%. Takođe, zabeležen je porast maloletničkih krivičnih predmeta u kojima je naknadno došlo do obustave pripremnog postupka koji sprovodi sudija

za maloletnike. Tako je u 2013. godini od ukupnog broja slučajeva u kojima je došlo do pokretanja krivičnog postupka, krivični postupak naknadno obustavljen u 11,5% predmeta, dok je ta brojka u 2018. godini iznosila 21,5%.

Kada je reč o primenjenim vaspitnim nalogima, u 2018. godini primenjeno je ukupno 230 vaspitnih naloga (RSZ, 2019), od čega najviše vaspitnih naloga koji se odnose na izvinjenje oštećenom (129), te na uključivanje u rad nelukrativnog karaktera (89) i redovno pohađanje škole ili odlaženje na posao (14), pri čemu treba imati u vidu da postoji mogućnost primene jednog ili više vaspitnih naloga. U 2017. godini primenjeno je 330 vaspitnih naloga, s tim da je i tokom te godine najčešće (185 puta) primenjen vaspitni nalog poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela (RSZ, 2018). Tokom 2016. godine primenjen je 241 vaspitni nalog (RSZ, 2017), u 2015. godini ukupno 246 vaspitnih naloga (RSZ, 2016), u 2014. godini 176 vaspitnih naloga (RSZ, 2015) i u 2013. godini ukupno 171 vaspitni nalog (RSZ, 2013), pri čemu je i u periodu od 2013. do 2016. godine najzastupljeniji vaspitni nalog bio izvinjenje oštećenom. Tokom posmatranog perioda postepeno se povećavalo učešće vaspitnog naloga uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, dok vaspitni nalozi koji se odnose na lečenje od bolesti zavisnosti i uključivanje u pojedinačne ili grupne tretmane u odgovarajućim ustanovama praktično nisu bili zastupljeni. Pri tumačenju iznetih podataka svakako ne treba gubiti iz vida to da je samo sud ovlašćen da primeni vaspitne naloge koji podrazumevaju lečenje bolesti zavisnosti i podvrgavanje tretmanima i savetovanjima.

Kada je reč o praktičnim aspektima primene vaspitnih naloga, uočava se da se najčešće primenjivani vaspitni nalog izvinjenje i nadoknada štete uglavnom sprovodi u prostorijama javnih tužilaštava ili pri centrima za socijalni rad, odnosno putem plaćanja određenih novčanih iznosa na račun oštećenog (Satarić & Obradović, 2014, p. 22) te da ne postoje značajniji problemi u njegovoj primeni. Iz godine u godinu se povećava broj vaspitnih naloga koji se odnose na humanitarni rad, s tim što se oni i dalje uglavnom realizuju u javnim komunalnim preduzećima i ređe u humanitarnim organizacijama poput Crvenog krsta, što može uticati na njihovu smislenost i svrsishodnost. Neretko se ističe da je primena vaspitnih naloga značajno unapređena nakon implementacije projekta „Unapređenje primene vaspitnih naloga“ u realizaciji Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, a pod pokroviteljstvom Kraljevine Norveške. Projekat je implementiran od 2010. do 2013. godine kao komponenta šireg projekta „Unapređenje dostupnosti pravde“, a njegovi rezultati trebalo je da budu upotrebljeni i pri koncipiranju nedostajućih podzakonskih akata, što se nije dogodilo.

U literaturi se ističe da su glavni problemi nepostojanje podzakonskih akata koji bi detaljnije uredili materiju izvršenja vaspitnih naloga, nedostatak ustanova u kojima bi se sprovodile pojedine mere i nedovoljna informisanost šire javnosti (Vasiljević, 2008, p. 368). Pri postojećem stanju stvari primena vaspitnih naloga u velikoj meri zavisi od entuzijazma i povezanosti predstavnika sistema pravosuđa, socijalne zaštite i lokalne samouprave. Kada je reč o efektima primene vaspitnih naloga, i pored nedostatka opsežnih evaluativnih studija, zaključuje se da su rezultati pozitivni,

posebno u domenu suzbijanja recidivizma (Bugarski, 2015, p. 112).

Ranije izneti statistički podaci ukazuju da je od ukupnog broja krivičnih prijava u 2017. godini u svega 9,5% slučajeva primenjen vaspitni nalog, dok je u 2018. godini učešće slučajeva rešenih primenom vaspitnih naloga iznosilo svega 8,4% u odnosu na ukupan broj krivičnih prijava. Navedene brojke i nisu preterano zadovoljavajuće. S druge strane, ne treba gubiti iz vida da je diverziono postupanje faktički zastupljeno i u slučaju nepokretanja krivičnog postupka bez primene vaspitnog naloga, ali ni to da takvo uprošćeno postupanje zapravo ne podrazumeva konkretnije mere nadzora i podrške za maloletnog učinioca krivičnog dela.

4. Zaključak

Bez obzira na to kakvi se efekti trenutno postižu primenom diverzionih mera, nesporno je to da će diverzioni pristup biti favorizovan i u budućem postupanju prema maloletnim delinkventima. Savremena nauka nedvosmisleno ukazuje na neprimerenost rigidnog i represivnog postupanja prema deci i mladima, što implicira da će se širiti spektar mera i načina za zaobilazanje krivičnog postupka i za pružanje podrške i pomoći shvaćene u najširem mogućem smislu. Međutim, nesporno je i to da će, kako institucije, tako i civilno društvo morati da se intenzivnije uključe u problematiku suzbijanja maloletničke delinkvencije, ali, što je još značajnije, i u strateško i odgovorno razmišljanje o perspektivi dece i mladih.

U vezi s navedenim, određena iskustva Škotske nesporno mogu biti od značaja i koristi i za Srbiju, posebno u delu koji se tiče učešća građana u merama reagovanja na lokalnom nivou. U Srbiji je angažovanje građana i predstavnika lokalne zajednice u temama koje se tiču suzbijanja maloletničke delinkvencije posebno zapostavljena tema, iako ne postoji opravdan razlog da se građani ne interesuju za ovo pitanje od opšteg interesa. Jedan od modela na koji se Srbija možda može ugledati jeste i formiranje lokalnih odbora/panela nalik na Children's Hearings, što uostalom i ne bi bila potpuna nepoznanica u srpskoj tradiciji i praksi. Naime, u oblasti građanskog prava postojala je mogućnost rešavanja sporova pred lokalnim mirovnim većima, mada je i u prošlosti rad ovih organa, mimo seoskih sredina, bio slabo afirmisan usled uzajamne nepovezanosti građana u urbanim sredinama (Stanković, 1978, p. 261). Postojeći zakonski okvir u oblasti lokalne samouprave takođe predviđa postojanje mirovnih veća.

Međutim, aktivnijem uključivanju građana u primenu mera diverzionog karaktera moralo bi da prethodi i njihovo makar uopšteno edukovanje o problemima maloletničkog prestupništva i o pravima i položaju dece, čemu se u ovom trenutku u Srbiji pažnja posvećuje nedovoljno i sporadično. Utoliko je značajnije upoznavanje sa iskustvima drugih zemalja koje već raspoložu saznanjima o tome kako stvoriti i jačati kapacitete za diverziono postupanje na lokalnom nivou, ali i o ključnim praktičnim problemima i manama diverzionog pristupa.

Takođe, Škotska raspolože bogatim iskustvom na temu neformalnog i specifičnog

vođenja postupka prema deci i mladima u sukobu sa zakonom, uz omogućavanje aktivne participacije ovih lica. Zanimljiva je praksa otvorenog dijaloga sa učesnicima raspoređenim oko ovalnog stola. S obzirom na to da su ova pitanja u Srbiji, mimo problematike pravnog zastupanja maloletnih učinilaca krivičnih dela, još uvek prilično zapostavljena, to bi upoznavanje sa osobenostima prakse u Škotskoj moglo biti korisno.

Literatura

- Bugarski, T. 2015. Vaspitni nalozi kao diverzioni model postupanja i njihova primena u praksi Višeg javnog tužilaštva i Višeg suda u Novom Sadu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1, pp. 89-116.
- Elrod, P. & Ryder, P. 2011. *Juvenile Justice, A Social, Historical and Legal Perspective*. Sudbury (Massachusetts): Jones and Bartlett Publishers.
- Fairchild, G. et al. 2013. Evaluating and Reformulating the Developmental Taxonomic Theory of Antisocial Behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 9, pp. 924-940.
- Fox, S. 1974. Juvenile Justice Reform: Inovations in Scotland. *The American Criminal Law Review*, 12, pp. 61-102.
- Howell, J. 2003. *Preventing and Reducing Juvenile Delinquency*. Thousand Oaks: Sage publications.
- Igrački, J. & Ilijić, Lj. 2016. Kriminalitet maloletnika – Stanje u svetu i Srbiji. *Strani pravni život*, 60(1), pp. 185-200.
- Inspectorate of Prosecution in Scotland. 2018. *Thematic Report on the Prosecution of Young People*. Glasgow: Scottish Government.
- Kovačević, M. & Turanjanin, V. 2014. Pravo maloletnika na slobodu i bezbednost u praksi Evropskog suda za ljudska prava – Privilegovani ili jednaki?. *Strani pravni život*, 58 (2), pp. 307-324.
- Kovačević, M. 2015. Diverzioni koncept postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. *Pravni zapisi*, 6(1), pp. 110-125.
- Kovačević, M. 2018. *Delinkvencija i pravna reakcija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Lightowler, C., Orr, D. & Vaswani, N. 2014. *Youth Justice in Scotland: Fixed in the Past or Fit for the Future?*. Glasgow: Centre for Youth and Criminal Justice.
- Marković, R. 2014. Devolucija u Ujedinjenom Kraljevstvu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 62(2), pp. 5-30.
- McAra, L. & McVie, S. 2010. Youth crime and justice: Key messages from the Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime. *Criminology & Criminal Justice*, 2, pp. 179-209.
- Moffitt, T. 1993. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 4, pp. 674-701.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2014. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2013*. Beograd.

- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2015. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014*. Beograd.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2016. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015*. Beograd.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2017. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2016*. Beograd.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2018. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2017*. Beograd.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije. 2019. *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2018*. Beograd.
- Ristanović-Nikolić, V. 2014. Određenje pojma i njegove konsekvence: kriminalitet maloletnika ili maloletnička delinkvencija?. U: Nikolić-Ristanović, V. & Stevković, Lj. (ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji*. Beograd: Prometej, pp. 7-12.
- Rutherford, A. & McDermott, R. 1976. *National Evaluation Program Phase I Summary Report- Juvenile Diversion*. Washington: National Institute of Justice.
- Satarić, N. & Obradović, D. 2014. *Analiza napretka primene vaspitnih naloga i alternativnih krivičnih sankcija u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji*. Beograd: International Management Group.
- Scottish Executive. 2005. *The Children's Hearings System*. Edinburgh.
- Scottish Government. 2013. *Children's Hearings Handbook*. Edinburgh.
- Stanković, G. 1978. Obustavljanje parnične delatnosti radi pokušaja poravnjanja pred mirovnim većem. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 18, pp. 247-262.
- Stevanović, I. 2006. Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu. *Temida*, 9(1), pp. 61-66.
- Škulić, M. 2011. *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Vasiljević, D. 2008. Vaspitni nalozi i posebne obaveze sa posebnim osvrtnom na ulogu škole. U: Matejić-Đuričić, Z. (ur.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, pp. 359-373.

Internet izvori

- Scottish Parliamentary Corporate Body. 2017. *The Children's Hearings System - Taking Stock of Recent Reforms, 5th Report*. Dostupno na: http://www.parliament.scot/S5_Education/Reports/ESS052017R05.pdf, (pristup 20. 2. 2020).

Milica D. Kovačević, PhD

Assistant Professor, Faculty for special education and rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

e-mail: *milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs*

Danica V. Vasiljević Prodanović, PhD

Associate Professor, Faculty for special education and rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

e-mail: *vp.danica@gmail.com*

**DIVERSION PROGRAMS FOR JUVENILE OFFENDERS IN
SCOTLAND – APPLICABILITY OF THE SCOTTISH SYSTEM
EXPERIENCE IN SERBIA**

Summary

Diversion programs and measures for juvenile offenders, that is, the avoidance or diversion of criminal proceedings, are among the key points which the relevant international instruments advocate for. Scotland certainly stands out among those with the decades of extensive experience in responding to juvenile delinquency beyond the criminal justice system. Scottish legal system is characterized by very specific solutions concerning juvenile offenders, significantly different from those existing in the rest of the United Kingdom. Considering that Serbian positive regulations insist on the use of diversionary mechanisms, both through the application of the principle of opportunity and through the application of educational orders, the question arises as to whether certain Scottish experiences are applicable in Serbia, and how comparable the two systems are. Therefore, the paper is dedicated to the analysis of the basics of Children's Hearings system, in order to highlight its strengths and weaknesses. Historical, normative and comparative methods have been applied. The aim of the paper is to identify specific recommendations that may be relevant for the future treatment of juvenile offenders in Serbia.

Keywords: diversion programs, juvenile offenders, Scotland.

Primljeno: 27.2.2020.

Prihvaćeno: 30.6.2020.